

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

STUDY

You have Downloaded, yet Another Great Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

SA EXAM
PAPERS

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2021

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 14.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzaṅu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutaladzi.
8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 30	
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 40	
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**TSHANDUKO YA KILIMA**

- 1 Lifhasi lothe lo livhana na dada la tshanduko ya kilima. Musi hu tshi vha na mitangano ya vharangaphanda, dada ili kha adzhenda li ri a thi taiwi. Muhumbulo ndi wa u tsivhudza vhatu u tutshela kule na zwivhangisi zwa tshanduko ya kilima. Musi vha tshi amba ili fhungo, vharangaphanda zwi vha fara thaha vha dzungudza na thoho nga u humbula uri khuvhani vho welwa nga ndu na tshitanga – hu de ndala, he dora. Vha mashango o shayaho vha tou tekateka na u gomela ngauri vha tou zwi divha vha zwi fhedza uri ndi vhone zwipondwa zwihulwane. 5
- 2 Vhadvhi vha sola u anda ha vhatu shangoni ngauri vha ri zwi disa u shanduka ha kilima. Arali vhatu vha dalesa shangoni zwi ita uri fhethu he ha vha hu sa dzulwi hu vho fhatiwa hone. Zwa vhuya zwa ralo ri wana fhethu he ha vha hu maroroma na zwisima hu tshi vho thoma u oma. Ha vhuya ha ralo, muyamufhe une ra diphina ngawo musiro dzula mirunzini li tshi fhisa a ri tsha do dovha ra u wana nga nthani ha mufhiso wo kalulesaho u sa kondeleleho zwo bveledzwa nga hone u anda ha lushaka. 15
- 3 Tshanduko ya kilima i disa masiandaitwa a si avhudi musiro zwi livhanya na nyaluwo ya ikonomi ya shango. Mishumo i a thoma u fhela, vhatu vha thoma u tambula. Vhorabulasi a ri tsha amba, zwifuwo zwavho na zwiliwa zwi tou fa vho lavhelesa. Zwi do kundwa ngani u ralo ngauri hu vha hu si na pfulo na ma; thambulo iyo i di pfukelavho na kha vhone vhatu. 20
- 4 Mutakalo wa zwothe zwi tshilaho na wone u vha u songo tsireledzea nga nthani ha yeneyi tshanduko ya kilima. Vhutshilo vhu a thoma u lemela hu tshi vho thaha na malwadze a sa fheli kha lushaka ane a vhangwa nga u shaea ha zwiliwa zwa pfushi. Hezwi zwi dovha hafhu zwa disa dandetande li sa tanduluwi na kha zwi tshilaho madini sa vhongweni na vkhovhe na zwiwevho. Ndi hune wa wana zwo sokou phirimela thopheni ngeno zwiwe zwi tshi khou dakaila, lufu lwo zwi adamela. 25

- 5 Afha dakani hone phukha dzi tshilaho nga zwimela, na dzone dzi vhone dzi tshi khou gwandama mitavhani musu hatsi vhu tshi ndi bva vhubvo, nga nthani ha uri na zwone zwimela zwo kwamea nga wone mufhiso na u oma ha shango. Kha idzi dzi tshilaho nga nama dzone dzo thusalea lwa tshifhinga tshi si tshilapfu vhunga dzi tshi khou tshila nga dzo gwadamaho dzo ruḁa maḁo. Khakhathi i vha kha u ḁodou dzimula ḁora, zwe vhutoto ngauri na one maḁi a vho konda u wanala. Vhazwimi vhone a vha tsha zwima ngauri vha ḁivha uri nama ya hone na yone i vha i sa tsha lea. 30 35
- 6 Ndi vhudifhinduleli ha lushaka u shandukisa kuhumbulele musu zwi tshi yelana na u tshinyadza mupo une ra wana vhutshilo khawo. Mathukhwi ane ra a kumbela kha bwelwe fhasi madzuloni a u a fhisa nga mulilo ngauri mutsi musu u tshi duba u ya henengei luvhembani lwa ozounu lune lwa ri tsireledza kha mufhiso wo kalulaho. Hezwi musu mvula dzi tshi na hu mbo ḁi vha na mikumbululo ya mavu a re na pfushi dza zwimela zwine ra tshila ngazwo. Na ngei mamaganivho mahulwane hu tea u vha na ḁila dzo khwiḁifhadzwaho dza u fhungudza tshikafhadzo ya wone mupo washu. 40
- 7 Zwikoloni muvhuso u tea u vhone uri hu vhe na thero dzine dza ḁisendeka kha tshanduko ya kilima dzine dza nga gudisa vhana u thogomela mupo. Ha vha na iyo pfunzo zwi ḁo ita uri vhana musu vha mahayani vha pfumbudze lushaka lwashu. Hezwi zwithu zwi nga kona u thivhela dada ili hu sa athu u hotefhadzwa vhatu na shango lothe u ya he la ya. 45
- 8 Vharangaphanda vha shango na vhone a vha tei u sokou ri 'ndi malilele atsho tshinoni,' hu si na nyito i no sumbedza uri vha khou lwa na u tshikafhadzwa ha mupo zwine zwa vhanganga tshanduko ya kilima. Milayo kha i sikiwe ine ya ḁo thusa u thivhela ili dada. Vhane vha pfuka mulayo vha tewa nga u newa thamu i vhavhaho ya u vha nyambudza, hu u itela u lamulela shango lashu. 50
- 9 Madzhango na onevho kha ime othe nga milenzhe u lwa na tshikafhadzo ya mupo ine ya khou vhanganga tshanduko ya kilima ine nga nthani hayo a ri tsha ḁivha na uri khalaḁwaha nkene i thoma lini ya fhela lini. Zwa sa ralo, vhaduhulu na vhaduhulwana vha ḁo tou vhala kha bugu dza ḁivhazwakale uri shango lo vha lo naka nahone lo ḁalafhala. Kha ri ite zwa mudoba mbula sia magaga, vha murahu vha wane-vho. 55
- 10 Vha hashu ri a fhela ro sedza naa? Vhavana vhe khangala ruḁa maḁo vuluvulu lo fa nga vuhwawho. A hu na muḁiwe arali hu si riḁe vhane ra nga ḁisa tshanduko ya kilima yashu. 60

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

1.1 Vhalani phara ya 1.

Ndi tshini tshine tsha ita uri muñwali a vhilahela afha vhutshiloni zwi tshi livhana na iyi phara? (1)

1.2 Vhalani mitaladzi ya 4–6.

Ni vhona dzi dzifhio khombo dzine dza vhangwa nga n̄hani ha u shanduka ha kilima? Bulani ZWIVHILI. (2)

1.3 Vhalani phara ya 2.

U ya nga iyi phara, ndi mini zwine lushaka lwa tea u zwi t̄hogomela u thivhela mufhiso wo bulwaho? Tikedzani phindulo yañu. (2)

1.4 No sedza mitaladzi ya u bva kha 16–19, sumbedzani zwithu ZWIVHILI zwine tshanduko ya kilima ya vha na t̄thuthuwedzo khazwo fhano shangoni. (2)

1.5 Vhalani phara ya 4.

T̄alutshedzani ngoho ine muñwali a tama vhavhali vha tshi i dzhiela nzhele nga mafhungo aya. (2)

1.6 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi.

Fhungo asili li wanaho kha mitaladzi ya u bva kha 49–51.

'Vharangaphanda vha shango ... zwine zwa vhanga tshanduko ya kilima.'

Nga ili fhungo muñwali u bvisela khagala muhumbulo wa uri vharangaphanda ...

A kha hu vhe na zwine vha ita.

B kha vha sokou tenda tshinoni tshi tshi lila.

C vha nga si kone u thivhela tshikhafhadzo ya mupo.

D kha vha gude kha zwinoni.

(1)

1.7 Kha mitaladzi ya u bva kha 58–59, hu na murero u tevhelaho:

'... mudoba mbula sia magaga, vha murahu vha wane-vho.'

Talutshedzani zwine muñwali a tama u zwi bvisela khagala nga uyu murero zwi tshi kwama mafhungo a iyi phara.

(2)

1.8 Vhalani phara ya 7:

U ya nga ha iyi phara, sumbedzani zwi khagala zwine Muhasho wa zwa Pfunzo na vhagudi vha tea u zwi dzhiela nzhele hu u itela u lwa na tshikhafhadzo ya mupo. Bulani ZWIVHILI.

(2)

1.9 Vhalani mitaladzi ya u bva kha 51–53.

Ni a tendelana na na zwe muñwali a zwi tahisa kha iyi mitaladzi a tshi ri vhatu vha pfukaho mulayo vha tea u dzhielwa vhukando? Tikedzani nga mbuno MBILI.

(2)

1.10 U ya nga mafhungo e na vhala, ni vhona muñwali o swikelela ndivho yawe ya u tsivhudza vhatu zwi tshi kwama tshanduko ya kilima? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno THARU.

(3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.11 No talela tshifanyiso itshi, ni vhona i nyimele-de ine muoli a khou i tana?

(1)

1.12 Ndi mini tshine tsha khwathisedza nyimele iyi yo taniwaho afha tshifanyisoni itshi? Bulani ZWIVHILI fhedzi.

(2)

1.13 Ni tshi thathuvha nyimele ya itshi tshifanyiso, ni vhona vhudipfi ha mune wa kholomo vhu vuhfio? Tikedzani phindulo yanu.

(2)

- 1.14 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona hu tshi tea u itwa mini u lwa na iyi nyimele yo taniwaho afho tshifanyisoni? Bulani ZWIRARU. (3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.15 No sedza tshibveledzwa tsha A, phara 5 na tshibveledzwa tsha B, ndi vhufhio vhushaka vhune na nga ri vhu hone? Tikedzani phindulo yanu. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

TSHIBVELEDZWA TSHA C tshi amba nga ha ndingo dza mushumo. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza zwine mutholiwa a tea u zwi ita musi a tshi dzhenela ndingo dza mushumo.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza zwine zwa nga tevhelwa nga mutholiwa musi o dzhenela ndingo dza mushumo.
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele, ni shumise maipfi anu.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza SUMBE dzi kha PHARA nga maipfi a sa fhiri 90.
4. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**NDINGO DZA MUSHUMO**

Ano maduvha zwithu a zwi tsha nga kale he muthu a vha a tshi tholwa nga basa kana nga u nanga tshibambiri. Muthu u tou ita khumbelo ya mushumo, a fhedza a ya a dzhenela ndingo arali o vhidzwa.

Ndi zwa ndeme u ita tsedzuluso nga ha khamphani ye muthu a ita khayi khumbelo ya mushumo. Zwenezwo zwi thusa uri musi a tshi ya u ita ndingo dza mushumo u vha o no vha na ndivho nga hayo.

Kha lifhasi la namusi, muthu ane a khou ita ndingo dza mushumo u tea u vhudza mutholi uri u a kona u shuma fhasi ha nyimele inwe na inwe zwi tshi yelana na tshanduko ya tshifhinga na thodea dza khamphani.

Mutholiwa kha vhone zwi zwa ndeme u talutshedza mutholi nga ha mafulufulu ane a vha nao kha mushumo une a khou lingelwa wone. Vhunzhi ha vhatholi vha na dzangalelo kha muthu ane a nga bvedza khamphani.

Tshenzhemo ndi tshinwe tsha zwiitwa zwine mutholiwa a tea u zwi bvisela khagala phanda ha mutholi, vhunga mutholi a tshi toda muthu ane a vha na vhukoni vhune ha nga bvedza khamphani yawe.

U kona u shuma na vhanwe vhatu ndi zwiinwe zwa zwithu zwine mutholiwa a tea u zwi tana zwi khagala kha mutholi. Vhatu musi vhe mishumoni vha tea u farisana vhunga mihumbulo ya vhatu vhanzhi i tshi vha na mvedziso yavhudi.

Mudzheneli wa ndingo kha sumbedze uri u tou vha masithesele kha mushumo une a khou lingelwa wone. Hezwi zwi nga takadza mutholi nga u vhona muthu uyo e na zwikili zwine zwa nga takula khamphani ha vho vha na mbuyelo ya zwibveledzwa.

U itela u takadza mutholi, mutholiwa kha sumbedze a dovhe a bvisele khagala uri ene u muthu ane a vha na thuthuwedzo khulwane. Iyi thuthuwedzo i do thusa khamphani na vhañwe vhashumi uri vha shume vho takala vha tshi diphina. Hezwi zwi nga thusa khamphani kha u tatisana na dziñwe khamphani dza maimo a nthesa.

Ndi ngoho, muthu a songo nyadza musi a tshi ya u dzhenela ndingo dza mushumo saizwi mutholi a tshi toda mushumi ane a nga disendeka ngae.

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

Ahelelee, demokirasi yo dina maanda!
Honehone ha vha funaho u dimvumvusa.
Vha todaho u sia khofhe vhuedelo ndi phamuphamu.
Vha sa vhaledza tshifhinga tshi tshe hone zwo bala.
Ri tendela vha sa paḍi maḍana mavhili nga luthihi.
Luafhulelo ndi ida-u-vhone vhukati ha vhege.
Vhana vha fhasi ha miḽwaha ya fumi vha tendelwa vha na vhabebi.
Ri wanala Dambeni heneḽha badani khulwane.
Kha vhadali a ri fhidzi ḍuvha.
Vhane vha vha na dzangalelo la u divhesesa vhukwamani hashu ndi: 079 737 8357

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

- 3.1 No talela iyi khungedzelo, ni vhona i tshi khou tutuwedza zwifhio? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 3.2 Lifurase asili:
'... a ri fhidzi duvha.'
Ndi ufhio mulaedza une mukungedzeli a tama u u livhisa kha vhataleli vha iyi khungedzelo? (1)
- 3.3 Vhalani fhungo ili:
'Luafhulelo ndi ida-u-vhone vhukati ha vhege.'
U ya nga ha thekhiniki dza khungedzelo, ni vhona luafhulelo lwo angaredza vhatu vhothe naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 3.4 Musi no talela iyi khungedzelo, neni thekhiniki ye mukungedzeli a i shaedza, ni dovhe ni sumbedze uri zwi nga kwama hani bindu lawe. (2)
- 3.5 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi.
Afha fhethu hu tshi pfi ho dala hu vha hu na vhatu vha ...
A 205.
B 189.
C 200.
D 201. (1)
- 3.6 U ya nga itshi tshifanyiso, ni vhona i ngoho na uri demokirasi yo dinea maandha kha lushaka lwa hashu? Tikedzani phindulo yanu. (2)

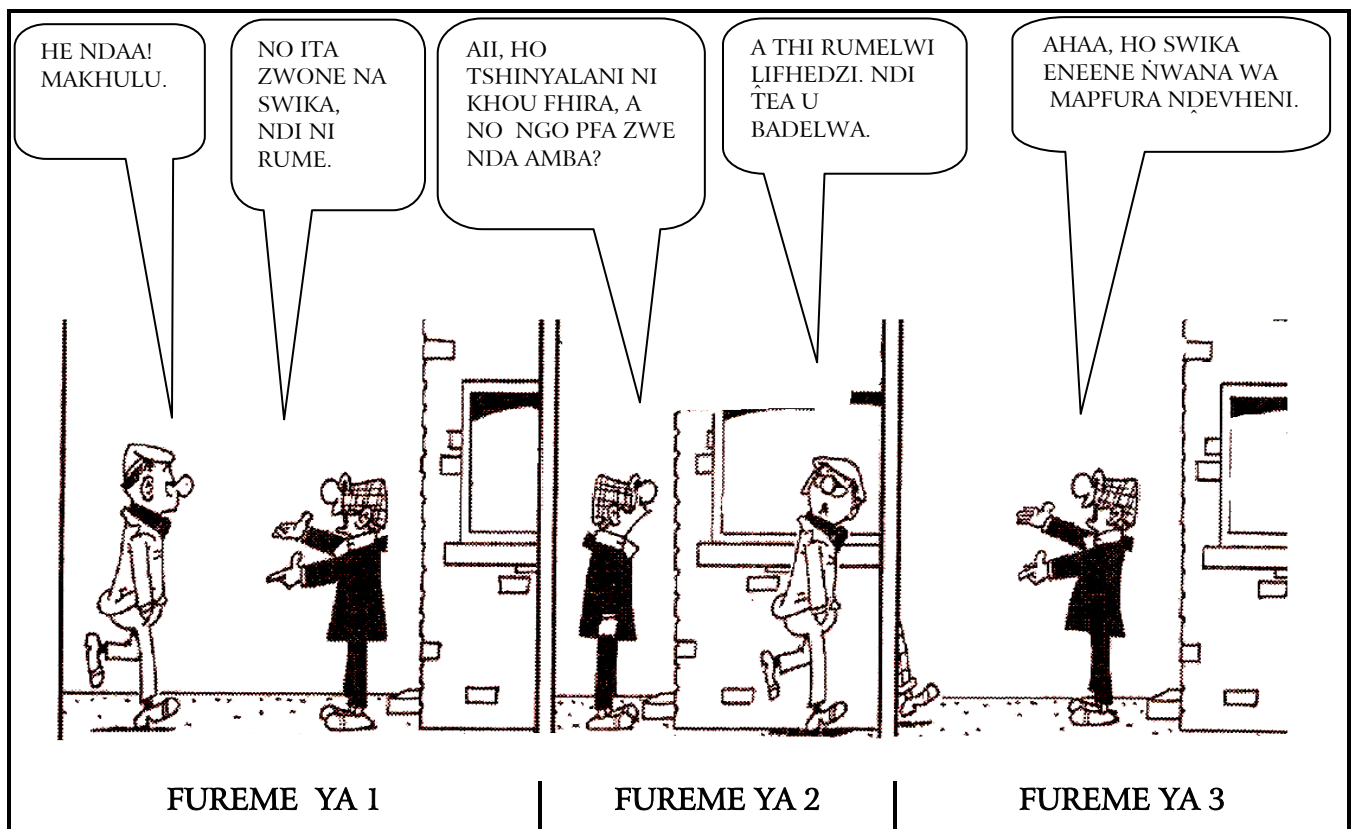
[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWINWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

U SENGULUSA KHATHUNI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

[Tshi bva kha <http://www.google.images>]

- 4.1 Musi no talela khathuni iyi nga u angaredza, ndi ifhio mikhwa/vhufifari vhune na nga vhu sasaladza? (2)
- 4.2 Talelani FUREME ya 2 na ya 3.
Tlutshedzani phambano ine ya vha hone vhukati ha fureme idzi. (2)
- 4.3 Talelani FUREME ya 1 na ya 2.
Sumbedzani maitele a sa tangedzei kha mvelele ya Tshivenda zwi tshi yelana na mbonalo ya muvhili i bveledzwaho nga n'wana kha fureme idzi. Bulani ZWIVHILI fhedzi. (2)

4.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.

Kha FUREME YA 3, hu na liambeke asili:

'Nwana wa mapfura ndevheni.'

Nga ili liambeke muoli u todou bvisela khagala muhumbulo wa uri nwana ...

A wa ndevhe dzi no penya nga mapfura.

B wa ndevhe dzo shelwaho mapfura.

C a re na mikhwa yavhudi.

D a no funwa nga makhulu.

(1)

4.5 No sedza nyimele i wanalaho kha FUREME YA 2, ni vhona zwi zwifhio zwine zwa tea u itwa u vhuyedzedza mikhwa kha vhaswa? Bulani ZWIRARU.

(3)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

MUTHU KHA PFE!

1 Tshedza ndi muthanga ane a tou vha mbiluni ya muṅe wawe. Tshine vha mu funela tshone ndi ndevhe dzawe dzenedzi dzo roredzwaho. Liṅwe ḍuvha khotsi awe vho dzhena lufherani lwawe vho fara kutemba kwē kwa vha kwo ḍala nga mashonzha. Vha dzula nae fhasi nge vha vha vhe na mafhungo nae. 'Muthu a tshi mala kana a tshi ṱoda mufarisi u tea u vula maṱo.' Ndi vhone Vho Belemu khotsi a Tshedza zwenezwi vha tshi eletshedza murwa wavho. Ene a tshi pfa vha tshi ralo a sokou setshelela o kotamela na fhasi o niwa nga ṱhoni. Nangoho Tshedza o wana musidzana wa vhuthu, ṱhoniṱho, mafunda na u funa vhathu we vhabebi vhawe vha mu malela ene nga dzekiso. Afha-vho zwivhuya zwo ṱangana, Tshedza ndi munna wa muhaga a sa funi mufumakadzi wa u bvafha. Muselwa wawe a tshi vuwa, u lugisela vhathu zwiliwa zwa nga matsheloni. 5 10

2 Liṅwe ḍuvha e kati na u bika khali ye a vha a tshi khou bika ngayo yo mbo ḍi pwashea e, 'Mmaloo, ndo ṱodou swa, ṅamusi ri do ṅanzwa banga.' Tshedza u vhona mufumakadzi wawe a si tshē na tsha u bika ngatsho, a mu rengela iṅwe khali yo khwaṱhaho. Mukalaha Vho Belemu a vho ngo takala zwone, vha tshi vhona muṱa wa Tshedza u tshi khou penya, vha amba nga hae a vha mili mare. Vha ri uyu ene a sala na ndaka yavho, zwi do vha takadza vha eḍela tshidele na vha matongoni. Musandiwa a tshi pfa vha tshi ralo a nzwinzwimadza tshifhatuwo nge a ḍivha u ri khotsi awe vho vhuya vha farwa nga mutsiko wa malofha nga nthani ha zwiito zwawe. 15 20

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhaṱoli*]

5.1 Vhalani mutaladzi wa 1.

Topolani ipfi lo niwaliwaho lo khakhea ni dovhe ni li khakhulule. (2)

5.2 Kha mitaladzi ya 2–4, hu na dzina lo tukufhadzwaho.

Li topoleni ni dovhe ni sumbedze tshiitisi tsha iyi thukhufhadzo. (2)

5.3 Kha mitaladzi ya u bva kha wa 13–14, hu na liaravhi.

Li topoleni ni dovhe ni sumbedze na mushumo walo afho he la shumiswa hone. (2)

5.4 Fhungo asili:

'Nangoho Tshedza o wana musidzana wa vhuthu, thonifho, mafunda na u funa vhathu we vhabebi vhawe vha mu malela ene nga dzekiso.'

Bulani likateli li wanalaho fhungoni ili ni dovhe ni nee na thalutshedzo yalo. (2)

5.5 Vhalani fhungo isili:

Tshedza ndi munna wa muhaga a sa funi mufumakadzi wa u bvafha.

Bulani lushaka lwa mbofho yo talelwaho nga fhasi, ni dovhe ni i ise lifurase ilo kha tshifhinga tsho fhelaho. (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70